

Status racionalnog mišljenja i adorativnog dogmatizma u islamskom naučavanju¹

Mohammad Taqī Ğa'farī

Rezime

Svekolikom univerzumu (svijetu postojanja) sa svim njegovim složenim i sofisticiranim elementima imanentan je egzaktan red odnosno skladna i harmonična zakonomjernost. Ništa na svijetu nije izuzeto od zakona uzročno-posljedičnog odnosa (načela kauzalnosti). Sve stvari i pojave, sve baš sve, imaju svoj smisao i svrhu. Među ostalim i skup božanskih propisa namijenjenih čovjeku ne može biti izuzet iz djelovanja toga zakona. Dakle, iza svakog propisa, svake obligacije kojom Bog obavezuje čovjeka, jamačno se krije stanoviti smisao – filozofija njegova postojanja. Uprkos tome, postoje i razmišljanja prema kojima su brojna islamska naučavanja isključivo dogmatskoga karaktera na način da se trebaju pobožno i pokorno (ta'abbuden) prihvatiti bez ikakva racionalnog propitivanja i traganja za njihovom razložnosti i smislom. Prema takvim razmišljanjima, racionalno i diskurzivno propitivanje vjerskih naučavanja i obligacija ne samo da je nepotrebno, već nerijetko i veoma štetno zbog svoga vrlo vjerovatnoga destruktivnog djelovanja na čovjekovo vjerovanje, odanost vjeri i slijedeće naloge vjere. Ovdje smo se ukratko osvrnuli na ukupnost islamskih naučavanja, podijeljenih u spekulativno-doktrinarna,

---

¹ Ovaj rad predstavlja skraćenu verziju predavanja profesora Ğa'farija, koju smo za ovu priliku preuzeli iz časopisa *Houzeve elmiye*, br. 48, 1371. / 1992. godina.

aksiološko-etička i ortopraktička naučavanja, propitujući pri tome u kojoj su mjeri svaka od ovih naučavanja isključivo dogmatskoga karaktera, a u kojoj su mjeri dostupna spekulativnom, diskurzivnom propitivanju i iznalaženju njihove racionalne razložnosti i argumentabilnosti. Vidjeli smo da – suprotno ponekad veoma uvriježenim stavovima o dogmatičnosti islamskoga vjerskog naučavanja – čak i u oblasti puke ortoprakse i kod naizgled “suhoparnih” šerijatskopравnih normi, a kamoli u domenima samih načela vjerovanja i aksiološko-etičkom korpusu islamskoga nauka, dominira njihova razložna, racionalna objašnjivost i argumentabilnost.

SVEKOLIKI UNIVERZUM – dakle svekoliki svijet postojanja zajedno sa sofisticiranim i složenim odnosima i zakonitostima koje vladaju svijetom posjeduje nadasve egzaktnu uređenost i skladnu zakonmjernost. Ništa na svijetu nije izuzeto iz djelovanja zakona uzroka i posljedice (načela kanžalnosti). Besmislu i slučajnosti nema mjesta u ovako uređenom univerzumu; svaka pojava, svaka stvar – sve, ama baš sve, ima svoj smisao, mudrost, značenje i filozofiju (svrhu) postojanja. Skup propisa, koje je Bog Uzvišeni propisao čovjeku i s kojim smo kao (vjerujuća) ljudska bića suočeni, nije nikakav izuzetak iz ovoga pravila. Drugim riječima, iza svakoga propisa i propisane obaveze (dužnosti) krije se (nalazi se) određeni smisao, filozofija i mudrost. Odnosno, iza svake naredbe da se nešto čini krije se korisnost (dobrobit) toga čina, a iz svake zabrane određena štetnost (zabranjenog čina).

Uprkos rečenome, neki muslimanski mislioci i autori smatraju kako su mnoga od islamskih učenja apsolutno adorativno-dogmatska i imitativna te ne ostavljaju nimalo prostora za propitivanja i traganja za njihovim smislom. Prema takvom mišljenju, ne samo da nije nužno tragati za filozofijom i smislom islamskih propisa, nego insistiranje na propitivanju i iznalaženju razložnosti i razumske argumentacije za te propise itekako može umanjiti stepen čovjekova vjerovanja i iskrenosti, te dovesti do propasti i zastranjenja.

Ovdje ćemo se ukratko osvrnuti na ukupnost islamskih naučavanja sa stanovišta njihove imitativnosti s jedne, te njihove razumske dokučivosti i različitosti i argumentirane diskurzivne objašnjivosti s druge strane.

Iz jednog obzira skup svih islamskih naučavanja moguće je podijeliti u tri kategorije. Ovdje ćemo slijediti tu klasifikaciju i razmotriti primje-

njivost svake od dviju teza (adorativno-dogmatističku imitativnost i razumsku dokučivost i dokazivost) na svaku od triju kategorija islamskih naučavanja.

1. Spekulativno-doktrinarna naučavanja

Načela islamskog vjerovanja, generalno, uključujući i sama temeljna načela vjere (usul al-din, imanski šarti) obuhvataju doktrinarni dio islamskih naučavanja, odnosno sve ono u što je nužno vjerovati i što je nužno prihvatiti kao doktrinu vjere, ukoliko se želi biti vjerujućom osobom. Nema nikakve sumnje da se ovaj korpus islamskih naučavanja – kao jedan od glavnih stubova, temelja islama – mora razviđati razumskim pregnućem i diskurzivnim mišljenjem.

Naravno, promišljanje i razumsko-diskurzivno dokučivanje imaju različite vidove, oblike i stepene, te nisu na jednak način ni na jednakoj razini dostupni svim ljudima u svim različitim okolnostima i uvjetovanostima. No, svaka osoba, shodno svojim sposobnostima, darovitosti i mogućnostima kojima raspolaže, trebala bi posegnuti za takvim intelektualnim pregnućem. Ponekad se razumsko rasuđivanje i zaključivanje javljaju u sasvim prostoj, primitivnoj formi, kakav je slučaj s onom ženom koja je okrećući vreteno dokazala Božije postojanje. U trenutku dok je okretala vreteno upitana je kako zna da Bog postoji, pa je digla ruku od vretena i ono se zaustavilo, te je kazala: "ovako". Njezina sasvim prirodna svijest na razini prosječnog ljudskog bića bila joj je dovoljna da dokaže Božije postojanje. U nekim slučajevima javlja se međutim potreba za mnogo ozbiljnijim i sofisticiranijim odmišljanjima i dubokoumnim rasuđivanjima filozofske naravi.

Drugim riječima, u načelima vjerovanja mora se odgovoriti na neko "zašto?" s tim što je intelektualni domet pojedinih osoba na razini one starice.

Nekada su se naše tradicionalne porodice koristile takvim oblikom logičkog zaključivanja na jednoj sasvim pojednostavljenoj razini kako bi djeci objasnili načela njihove vjere, sijući tako u njihove umove sjeme vjere i vjerskog uvjerenja ali i začetke njihova racionalnog, logičkog razumijevanja, omogućavajući uvjete za njihov zdrav intelektualni razvoj i vjerski odgoj i usavršavanje.

Nekad ipak odgovor na ono "zašto?" zahtijeva ozbiljnije intelektualne napore i logičko-filozofske dokaze, ovisno o osobi kojoj se obraćamo. Kad govorimo o dokazivanju i različitom razumskom

objašnjenju Božijeg postojanja, muslimanski mislioci i filozofi posebnu pažnju posvetili su ontološkom dokazu, razvijajući njegove različite formulacije, od one koju nalazimo kod Mulla Sadraa Širazija, do one koju u svome djelu *Tuhfa al hakim* donosi Muhamed Hasan Esfahani, veoma značajan autor iz novije povijesti muslimanskog mišljenja. On svoju formulaciju ontološkog dokaza temelji na interpretaciji jednog stavka iz dove (moljenja) *sabaha*. U teološko-filozofskoj tradiciji na Zapadu, odnosno u kršćanskoj teodiceji nalazimo veoma uspješne formulacije ontološkog dokaza, od srednjovjekovnog skolastika San Anselma do Descartesa (Dekarta) i Leibnitza (Lajbnica) kod kojih je on i najpotpunije odmišljen i najbolje artikuliran.

Kakogod, neprijeporan stav glavnih tokova muslimanske misleće tradicije, utemeljen i u samim izvorima islama, prije svega samome tekstu Kur'ana, jeste da islamski teološki nauk, odnosno korpus islamske doktrine (akide) ne može biti predmetom potpune imitacije. Islam, dakle, ne poziva na adorativno-dogmatistički pristup načelima vjerovanja, već naglašava potrebu njihova razumskog razviđanja i argumentiranja.

Ovdje se međutim postavlja pitanje šta ćemo s onim osobama koje zaista nisu u stanju razviđati, promišljati i uspostavljati argumentaciju diskurzivno-logičkog zaključivanja. Odgovor koji nude naši autori bio bi: ako je imitacija (taqlid) dostatna da osoba istinski prihvati određeno islamsko naučavanje u akaidskoj (doktrinarnoj) sferi na način da postigne potpunu sigurnost i uvjerenost u prihvaćeno, onda je to dovoljno. Naravno, ovdje je riječ o ljudima koji zaista nisu u stanju sami tragati (tahqiq) za adekvatnim razumskim odgovorima. Ovakvo mišljenje proizlazi i iz jednog općeg kur'anskog načela: "Allah nikoga ne opterećuje preko mogućnosti"². Općenito, obligatnost ima nekoliko uvjeta, a jedan od njih jeste sposobnost (snaga, moć). To je temeljni uvjet obligatnosti. Ne može čovjek, naime, biti dužan činiti ono što objektivno nije kadar. Ko ne posjeduje sposobnost i dostatnu snagu diskurzivnog mišljenja i logičkog rasuđivanja nije ni obavezan iznalaziti racionalne dokaze i objašnjenja, već se može zadovoljiti imitativnim i izvjesnim uvjerenjem. Primjer takvoga vjerovanja nalazimo u *Mesneviji* Dželaludina Rumija, tačnije u kazivanju o Musau i pastiru, kazivanju kojim je Mevlana očito htio oslikati stanje jednoga vjerujućeg čovjeka potpuno uvjerenog u Božije postojanje, a čija uvjerenost nije plod nikakva razumskog pre-

² Kur'an, II: 286.

gnuća, već bismo rekli neke vrste intuitivnog opažanja. Pastir u svome reduciranom ali iskrenom i čistom razumijevanju Boga imaginalizira u slici koja je njemu razumljiva:

“Gdje si ti, da sluga ti budem,
Krojim ti sandale i kose češljam.
Bože moj, život bih ti dao
Djecu i imetak svoj bih ti dao.
Gdje si da halje ti končane šijem,
Da mlijeko ti, devletlijo, donesem.
Ako bi se razbolio,
Ja bih za te bolovao.
Ruke bih ti ljubio, noge milovao.
Kad bih samo znao boravište tvoje,
Jutrom bih i večerom mlijeko ti donosio.
I masla i sira ja bih ti donosio.
Ja bih samo donosio, ti bi samo jeo,
Rado bih ti poklonio stado koza cijelo...”³

Naravno, čovjek je dužan truditi se da u granicama svojih mogućnosti i sposobnosti dokuči razumska objašnjenja i argumentaciju na kojima se temelji njegovo prihvatanje islamskih doktrinarnih naučavanja. Ukoliko to nije u stanju, nije ni dužan, s tim što ovdje treba dodati, kako u pogledu čovjekove intelektualne sposobnosti ili nemoći, bližim istini čini se stav onih muslimanskih učenjaka (poput Nainija) koji su tvrdili kako uvijek treba polaziti od pretpostavke kako je čovjek u pravilu sposoban za intelektualno pregnuće, osim ako se ne dokaže suprotno. Doduše, nemali broj autora smatra da je čovjek po svojoj naravi nemoćan, osim ako se dokaže njegova sposobnost. Ovakvo stajalište čini se štetnim po vjernika, jer ga čini bezvoljnim i nezainteresiranim za intelektualno pregnuće u pogledu artikulacije vlastitih uvjerenja.

2. Aksiološko-etička naučavanja

Jedan od triju temeljnih korpusa islamskih naučavanja svakako je onaj koji se tiče morala. Iako u islamskom pravnom nauku (fikhu) kao

³Tafsir wa naqd wa tahlil-e Masnawi, Mohammad Taqi Ja'fari, IV, 307.

ni u akaidskoj nauci nema posebnog poglavlja koje bi tretiralo pitanja iz domena etike, etička pitanja čine veliki dio ukupnoga islamskoga nauka. Čak bismo mogli kazati da su i sami šerijatskopravni propisi u svojoj bitnoj intenciji usmjereni ostvarenju morala i moralnosti kod čovjeka (Poslanik islama o svrsi svoga poslanja kazao je i ovo: “Poslan sam da bih upotpunio moralne vrline”⁴), ili se, u najmanju ruku, šerijatskopravni propisi i moralna načela međusobno nadopunjavaju. Ovdje neizostavno valja spomenuti čuveno ”(zlatno) pravilo” koje baštine i druge religijske tradicije a koje nalazimo i u islamskim predajama. Ono u jednoj od inačica koju prenosi Alija ibn Ebi Talib glasi: “Želi za drugoga ono što i za sebe želiš.”⁵ Ako ljudi žele živjeti časno i sačuvati svoju čovječnost, nužno je da drugima žele ono što žele sebi i prema drugima postupaju onako kako bi voljeli da se postupa prema njima samima. A uzvišeni moralni koncepti islama temelje se na kritičkom propitivanju a njihova valjanost dokaziva je snagom racionalne (diskurzivne) argumentacije. Ovdje želim podsjetiti na jedno važno pitanje. Nažalost, u šerijatskopравnim raspravama brojne činjenice bivaju ostavljene po strani pod izgovorom da one spadaju u domen etičkih pitanja. Međutim, ahlak i fikh uvijek su se u ukupnome islamskom nauku međusobno nadopunjavali i pomagali u ostvarenju zajedničkoga, jednog i istog cilja. Ali, ponekad njihova različnost biva izgovorom za potiskivanje i odbacivanje nekih važnih pitanja. Tako će vam npr. po pitanju zekata neki muslimanski *doktori prava (fuqaha)* kazati kako se zekat odnosi isključivo na onih devet kategorija koje su izrijekom spomenute u Poslanikovu hadisu (zlato, srebro, deve, goveda, ovce i koze, pšenica, ječam, datule i suho grožđe, nap. prev.). Oni će vam s tim u vezi navesti i svoje dokaze.

Međutim, postoje i autori koji tvrde kako kategorije imovine iz kojih se izdvaja (tj. na koje se plaća) zekat nisu ograničene na onih devet. Poslanik je, naime, svojedobno u svojstvu prvog čovjeka muslimanske zajednice utvrdio spomenute kategorije koje podliježu obligaciji zekata shodno vremenu i društveno-ekonomskim okolnostima u kojima je djelovao.

Temeljna i načelna obaveza bila je i ostala da se u islamskoj zajednici (zajednici muslimana) mora nastojati suzbiti siromaštvo i materijalna oskudica svih slojeva društva. To je, dakle, osnovni smisao

⁴ Makarim al-akhlaq, 80

⁵ ‘Ali b. Ebi Talib, Nahg al-belaghah, pismo 31.

i svrha zekata odnosno uzrok njegova propisivanja, te on spada u grupu šerijatskopравnih propisa čiji je uzrok naveden u samome tekstu kao temeljnom izvoru šerijatskog prava (on je, dakle, *mansus a l'illa*), a ne kategorija propisa čija je intencija izvedena iz izvora snagom idžtihada (tj. on nije *mustenbit al'illa*). Određivanje kategorija imovine i dobara na koje se zekat daje zadaća je šerijatskopравnih autoriteta ili same vlasti, ukoliko zajednica muslimana živi u državi organiziranoj i temeljenoj na islamskome nauku. Stoga, spomenute kategorije mogu varirati ovisno o prostoru i vremenu u kojem muslimani žive i djeluju.

Većinom se kao argument za ograničenost obligatnosti zekata na devet spomenutih kategorija navodi predaja u kojoj stoji: “Božiji poslanik uspostavio je zekat za devet stvari, a ostalo je oprostio.”⁶

Međutim, zadržimo li se nakratko nad tekstom ove predaje, vidjet ćemo da upravo on može biti argumentom za potpuno oprečan stav. Ako ovu predaju razumijevamo kao kategoričku odrednicu broja (od devet) stvari na koje se daje zekat, onda Poslanikovo opraštanje u vezi s ostalim stvarima (robom, imovinom) ne bi imalo smisla. Osim toga, postoje i predaje u kojima se spominje kako propis o zekatu uključuje i rižu. Osim toga, poznato je i da je Alija ibn Ebi Talib, četvrti halifa, uveo plaćanje zekata na jahaće i tovarne konje.⁷ Kada je hazreti Alija bio na čelu muslimanske države, u Iraku su se ljudi počeli baviti uzgojem konja i to je svakako utjecalo na ovakvu odluku. Širenjem muslimanske države i razvojem društveno-ekonomskih odnosa nastajala je i potreba za uključivanjem drugih roba u kategoriju zekata. Kakogod, ovdje smo pitanje zekata htjeli spomenuti tek kao primjer, a njegovo opširnije elaboriranje zahtijeva sasvim drugi prostor i kontekst.

3. Ortopraktička naučavanja

Značajan segment ukupnoga korpusa islamskog nauka čine ortopraktička naučavanja čijim promišljanjem, razumijevanjem i pojašnjavanjem, kao i uobličavanjem u formu konkretnih šerijatskopравnih normi se bavi fikhska nauka (fikh). Ovdje se želim nakratko osvrnuti na ovaj pojam. Kako se u klasičnom muslimanskom pojmovlju odnosno islamskim naukama općenito arapska riječ “fikh” koristi kao denomi-

⁶ Wasail al-shi'a, Bab al-zekat, hadis 11530.

⁷ Isto.

nacija islamske pravne nauke čiji se značajan dio odnosi na islamsku ortopraksu i obredoslovlje, nemali broj ljudi ovaj pojam povezuje s potpunim adorativnim dogmatizmom (ta'abbud) i imitacijom (taqlid) u razumijevanju i prakticiranju islamske vjere i njezina naučavanja. Međutim, fikh (fiqh) je arapska leksema čijim semantičkim sadržajem dominira razumijevanje, i to ono koje se polučuje svjesnim, intelektualnim pregnućem – dubokim promišljanjem. Takovrsno intelektualno pregnuće koje zahtijeva vrhunsku profinjenost uma čini temelj spoznavanja Božijih propisa u kontinuumu vremena. Ono znači korištenje izvrsne intelektualne darovitosti i primjenu induktivne metode logičkog zaključivanja s ciljem iznalaženja i izvođenja (istinbat) šerijatskopравnih rješenja (uvidom u *Tekst* i druge izvore islamskog prava) za konkretna pitanja iz svakodnevne muslimanske prakse na svakom prostoru i u svakom vremenu. To ustvari i jeste ono pregnuće koje se u islamskim naukama kao i islamskoj tradiciji označava pojmom idžtihada. I časni Kur'an, kao temeljni izvor islama, pojam fikha i njegove derivacije označava upravo u spomenutome značenju istinskog razumijevanja istina vjere. Otuda se i o nevjernicima (poricatelji, al-kuffar) govori kao onima koji ne shvataju, koji ne razumiju (*la jefqahun*)⁸.

Često se pomišlja kako u oblasti fikha, napose u njegovu značajnom dijelu koji se tiče obredoslovnih propisa, nema mjesta nikakvu propitivanju i racionalnoj argumentaciji. U odgovoru na takve teze možemo kazati da prije svega pitanje obreda i izvršavanja obredoslovnih propisa islama možemo smatrati načelno i generalno sasvim razložnim i razumski utemeljenim pitanjem. Sam osjećaj ljudske odgovornosti prema Bogu kao Stvoritelju i Uzdržavatelju sasvim je prihvatljiv i razložan argument za prihvatanje obredoslovnih propisa kao takvih i njihovo viđenje iz perspektive potpune svrhovitosti, bez obzira na to o kojem se konkretnom obredu odnosno obredoslovnom propisu radi. Ovo načelo možemo primijeniti i na one ortopraktičke propise poput obrednoga kruženja oko Kabe pri obavljanju hadža kao jedne od pet temeljnih islamskih obrednih obligacija. Dakle, samo ustanovljenje svakog obredoslovnog propisa od Zakonodavca ima svoj duboki smisao, filozofiju i ljudskom umu dokučivu razložnost, kao i dobrobitnu korisnost za čovjeka koji ga izvršava. Uz to, brojni obredi iz muslimanske ortoprakse, poput recimo posta, spomenutog zekata ili hadža, imaju

⁸ Vidjeti, naprimjer: Kur'an, LIX: 13 i XVIII: 91.

svoje zasebne koristi i smislove sasvim dokučive ljudskom umu i ljudskoj spoznaji, dokučive ne samo na osnovu uvida u tradirani islamski nauk, već i snagom intelektualnog pregnuća, ali i uvida u naučna saznanja iz drugih disciplina koja se stoljećima sedimentiraju u ukupnoj ljudskoj učenosti.

U drugim segmentima fikha (mimo obredoslovlja – ibadat) razumska opravdanost i argumentabilnost pojedinačnih islamskih propisa, napose onih koji tretiraju pitanja iz domena porodičnog, građanskog prava, ekonomije i sl., još je evidentnija, te je primjenjivost teze o razumski utemeljenoj objašnjivosti i argumentabilnosti islamskih naučavanja u ovoj oblasti posve opravdana ■

S perzijskog preveo: Nermin Hodžić